

Juli 2019 Månadsbild
BRINKENS MUSEUM

*Sol och
sommar!
Välkommen
till Brinkens
museum!*

**Museet är öppet 25 juni–3 augusti 2019,
tis–lör kl. 13–18.**

Brudtömmarna på bilden finns i Brinkens museums textilsamling. Tömmarna ovan är 3,14–6,30 m långa och 3,1–4,5 cm breda.

Juni 2019 Månadsbild
BRINKENS MUSEUM

Brudtömmar

(*Bruidtyöma*)

De långa och vackert mönstrade röda banden med tofsar som alltid hänger på en spiskrok i Tufvasgården vid Brinkens museum kallas i Malax, och även i Sydösterbotten, för **brudtömmar**.

De granna tömmarna användes till hästen när brudparen färdades med häst och vagn till och från kyrkan på bröllopsdagen. Dagen till ära var det inte bara bruden som skulle vara vackert klädd, hästarna skulle också vara fint selade. När det blivande brudparet for till stan med häst för att köpa vigselringar kom också brudtömmarna till användning.

I Vasatrakten, främst i Korsnäs och Replot, var det vanligt att väva in flickans namn eller initialer och årtal i brudtömmarna. Men även i andra band, vävda i bandgrind, har namn och årtal ibland vävts in i banden.¹

Benämningen **brudgumstömmar** har även använts. **Hugo Staaf** (1883–1964), som bodde i Havrasgränden i Malax, har berättat att hans farfar **Jonas Johansson Staafs** (1833–1894) brudgumstömmar var vävda med gula och blågredelinorna rosor på röd botten.

De handvävda tömmarna användes också vid andra högtidliga kyrkfärder med häst och kallades då för kyrktömmar. Blåa tömmar med svarta kantänder har antagligen använts vid begravningar. Den blåa färgen är här en sorgfärg. Dessa tömmar är 12–14 cm breda, betydligt bredare än alla andra tömmar.

Hjördis Dahl skriver i sin bok *Högsäng och klädbod* om kyrktömmar: ”Tömmarna är så täta och stadiga, att man måste förutsätta att de vävts på en stadig, tung på golvet stående vävstol. Den mycket täta ränningen är trädd i spetskypert och täcker helt inslaget. Bindningen är av samma typ som i några andra vävnader med anor från hedenhös, t.ex. bottenväven i de enklaste bruksryorna. Ränningen utgörs vanligen av tvinnat rött ullgarn med svarta ränder vid kanterna. Inslaget är av ull, hampa eller bomull.”²

Håkan Genberg

¹ Se månadsens bild *Bandgrinden* i februari 2018.

² Dahl, Hjördis. *Högsäng och klädbod*. Helsingfors 1987

Juni månad ansågs även förr vara en bra tid för bröllop. Den svenska biskopen **Olaus Magnus** skrev 1555 i sin *Historia om de nordiska folken* om allmogens bröllopfester och fördelarna med sommarbröllop:

Dessa bröllopfester pläga mestadels firas vid midsommar i löfvade och rikligen blomsterströdda stugor under uppsluppen glättighet och dans. Bröllopets högtidlighet förhöjes då af festliga yttre omständigheter, den härliga årstiden samt själfva markens och luftens ljufvlighet, liksom enkom afsedd för bröllopfirandet.

Grönsiskor i bur

”Siskan är een skön Sångfögel, och lustig hafwa vthi Burar”, heter det i en fågelhandbok från 1600-talet, och syftar på grönsiskan som redan under medeltiden var en populär sällskapsfågel. Steglitsor, grönfinkar och starar var också tidigt vanliga burfåglar.

Kanariefågeln, som är den klassiska burfågeln, fanns att köpa redan på 1700-talet och har sedan dess avlats till ett otal former, som har endast få likheter med den vilda ursprungliga fågeln på Kanarieöarna. I städerna blev kanariefågeln oftast den vanligaste burfågeln. På landsbygden fångade man själv vilda sångfåglar och satte dem i fågelburar.

Grönsiskor fångade man genom att placera en bur med en tidigare fångad grönsiska, helst en hona, i någon skogsglänta där man visste att grönsiskorna höll till. Framför burens ställdes en halvmånformad båge som var beklädd med ett nät med fina nätmaskor och allmänt kallad för *slaget*.

Två stenar sattes som stöd mot bågens två ändar och en lång lina fästes i bågens topp. När grönsiskhonan började kvittra i burens dröjde det inte länge innan någon grönsiskhane kom flygande och satte sig på burens för att uppvakta honan. Grönsiskfångaren, som låg gömd i närheten, ryckte då i linan så att *slaget* föll över burens öppning och grönsiskhane fastnade i nätet. Grönsiskhane ansågs som än bättre sångare än honan, så därför ville man helst fånga en hane.

Fågelburen med grönsiskan hängdes i stugans tak. Sommartid hade man alltid burens hängande vid ett öppet fönster för då sjöng grönsiskan bättre ansåg man. Grönsiskorna matades med hampfrön och kunde leva i burarna i flera år.

Zacharias Topelius (1818–1898) hade grönsiskor i sitt barndomshem i Nykarleby. När en liten grönsiska dog, som han hade tyckt mycket om, skrev han vid åtta års ålder följande lilla dikt:

*”Tippelill, var fri och glad,
flyg till Gud i gröna blad!
Tack för att du sjöng för mig!
Jag har ledsamt efter dig.”*

Möjligen hade Topelius sin barndoms grönsiska i tankarna när han långt senare på julaftonen 1853 skrev *Sylvias julvisa*, en av våra vackraste julsånger, som tonsattes av hans gode vän Karl Collan (1828–1871).

I visan sjunger en sångfågel (*Sylvia* på latin), som övervintrar vid Etna på Sicilien, om fågelvännen, grönsiskan, som sitter instängd i en bur i Sylvias ”älskade Nord”:

*”Där borta i taket, där hänger han än,
den bur, som har fångat min trognaste vän.
Och sången har tystnat i fångelseborg;
o, vem har ett hjärta för sångarens sorg?”*

Håkan Genberg

Källa: Album nr 1 December 1999. Aktiv närkultur.
Redaktör Göran Strömfors.

Foto: Ragnhild & Neil Crawford, Wikimedia Commons, CC-BY-SA 2.0

Burfoton och layout: Göran Strömfors

Överst: Grönsiska (*Spinus spinus*)

Mitten: Fågelburen kommer från *Fantas* i *Schvennaschgoåla* i Yttermalax. Burens största höjd är 42 cm. Höjden på sidodelarna är 22 cm. Efterkommande till Isak Fant (1872–1962) och Elsa Fant-Söderman (1889–1981) donerade burens till Brinkens museum.

Nederst: Fågelburen är fotograferad vid Tufvasgårdens fönster vid Brinkens museum. Från ena burgaveln kan en del av botten dras ut och hampfrön till grönsiskan sättas i en inbyggd skål. Burens bottenmått är 14 x 30,5 cm och höjden 22 cm. Okänd donator.

Påskhäxor i Malax i mitten på 1950-talet. Bilden är tagen av okänd fotograf vid Tuv skola i Yttermalax och häxorna är från vänster: Kerstin Edvall, Inger Tuvas, Agneta Edenvall, Maj-Len Sandberg, Karin Björkholm, Ulla Forsberg och Alf Björkholm.

Påskhäxor i Malax 1984 med ansiktena målade med läppstift. Mammans kjolar och förkläden har använts och sjaletten har knutits ordentligt under hakan. Från vänster: Linda, Johnny, Åsa och Pia. Foto: Siri Hagback.

Bakgrundsbilden: Åminne-Tuv Allaktivitetsförening har som tradition att bränna en påskbrasa varje år i Åminne. Bilden visar en av brasorna. Foto: Ann-Louise Sjöstrand.

PÅSKHÄXORNA

(*Poåskhexona*)

DET HAR FUNNITS en gammal folktro att häxorna flög på en kvast till *Blåkulla*, natten mellan *dymmelonsdagen* och *skärtorsdagen* för att fira häxsabbat. På natten mellan påsklördagen och påskdagen återvände häxorna från mötet på Blåkulla.

För några hundra år sedan trodde man att häxor och onda makter kunde härja fritt från skärtorsdagskvällen till påskdagens morgon, dvs. under den tid Jesus låg i graven fram till hans uppståndelse på påskdagen. Man fick därför ta till olika åtgärder för att skydda hus och husdjur under de här dagarna.

Traditionen med att barn, och tidigare vuxna ungdomar, klär ut sig till påskhäxor och påsktroll har sitt ursprung i 1600-talets tro på häxor.

Påskhäxorna som man nuförtiden möter på påsklördagen är beskedliga och ingen anklagar dem för trolldom eller för färder till Blåkulla. De önskar en glad påsk till alla de möter och brukar överlämna egenhändigt ritade påskkort. I gengäld tar de gärna emot godis eller småpengar som de samlar i en korg eller i en kaffepanna.

I svenskspråkiga trakter i Finland är det tradition att påskhäxorna går runt i gårdarna på påsklördagen. I Sverige vandrar de runt på skärtorsdagen och kallas för påskkärringar. Undantaget är Västsverige där påskkärringarna vandrar på påsklördagen.

I finskspråkiga trakter kommer de små påskhäxorna redan på palmsöndagen för att överlämna videkvistar, samtidigt som de läser upp en ramsa. Denna östfinländska ortodoxa tradition symboliserade ursprungligen Jesu ankomst till Jerusalem, där han hälsades med palmblad. I brist på palmblad delar de finska barnen ut videkvistar. (Videkvistar, med sina ulliga blomhängen på våren, kallas i Malax för *palmona*).

I Malax och i andra delar av Österbotten har traditionen att små barn ska klä ut sig till påskhäxor sannolikt inte funnits mer än omkring 70 år. På 1800-talet och i början på 1900-talet var det i stället vuxna ungdomar som var ute och gjorde ofog, påskill (*poåskill*), på påsklördagsnatten. De var också ibland utklädda och hade sotade ansikten och kallades då för påsktroll (*poåsktråll*).

I Österbotten är det en mycket lång tradition att bränna påskbrasor på påsklördagen. Med eld och rök skulle häxorna skrämmas bort. Idag bränner man påskbrasorna under ordnade former i byarna. Förr i tiden var det vanligt att "påsktrollen" olovandes tog stora halmkärvar ur *halmledona* vid riorna och brände halmen på landsvägarna.

De gamla som blev utsatta för påsktrollens illgärningar eller miste några halmkärvar under påsklördagsnatten tog det ofta med ett visst jämnmod. De mindes vad de själva brukade göra på påsklördagsnätterna i sin ungdom.

Mars 2019 Månadsbild BRINKENS MUSEUM

Foto: Håkan Genberg

Dockorna (däckona)

Dockorna tillhör några av de äldsta och mest allmänna barnleksaker. De tidigaste kända har påträffats i egyptiska gravar från ca 2 000 f.Kr. Från antikens Grekland och Rom har man funnit dockor i barngravar, och av samtida litteratur vet man att barnen lekte med dockor vid denna tid.

De äldsta dockorna gjordes av de tillgängliga material som fanns då som lera, sten, trä eller tygtrasor. Romerska trasdockor, som kunnat dateras till 300 f.Kr., har hittats i gravar.

Enkla dockor och leksaker har barn i alla tider själva gjort av tygtrasor, vedträn, näver eller annat material som funnits tillhands.

Under 1800-talet fabriksstillverkades dockhuvuden ofta av glaserat porslin och med en kropp gjord av tyg, trä eller av ett kompositmaterial såsom *papier-maché* (pressad pappersmassa).

Dockhuvuden av *biskviporslin* (oglaserat porslin med matt yta) med målade anletsdrag blev senare populära. *Celluloiden*, det första plastmaterialet, gjorde sitt intåg i dockvärlden under 1890-talet och blev därefter det vanligaste materialet tills *vinylplasten* tog över.

Olika tiders moden avspeglas tydligt i dockvärlden. Kläderna och tillbehören valdes efter det rådande modet vid docktillverkningen. Till 1870-talet avbildades dockorna huvudsakligen som vuxna personer, men snart började även babydockor säljas.

De två herrskapsdockorna har ägts av **Astrid Dahl** (1898–1983). Astrid gav senare dockorna till **Helga Fredman** (1913–2000) som tack för att Helga hjälpt henne.

Dockorna, som nu finns i Brinkens museum, är tillverkade i Nådendal och såldes som souvenirer, troligen i början på 1900-talet.

Frisyrernas växlingar kan följas på dockhuvudena: i slätt, svartglaserat porslin, i blont målade, mjukt formade lockar av biskviporslin eller celluloid och i påklitrade peruker av nylon eller äkta hår.

Flera hemmagjorda trasdockor med både huvud och kropp av tyg finns i Brinkens museums samlingar. Till museets docksamling hör också dockvagnar och docksängar. I samlingarna finns även fabriksstillverkade dockor.

De hemmagjorda trasdockorna, som flickornas mamma eller någon av byns dockmakerskor sytt för hand, var säkert ofta lika kära för barnen som en fin köpt docka med målat porslinshuvud.

Håkan Genberg

Källa: *Nationalencyklopedin*, docka. [http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/docka-\(leksaker\)](http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/docka-(leksaker)) (hämtad 2019-02-23).

Den här stora dockan, som är ca 60 cm lång, har ägts av **Elma Elisabeth Smeds-Bonns** (1919–2006). Den är tillverkad av en dockmakerska i Övermalax.

I Havrasgränden i Övermalax bodde förr två systrar, **Anna Branting** (1883–1957) och **Maria Branting** (1893–1950) som sydde kläder åt folk och som också tillverkade och sålde dockor. Systrarna har kanske gjort den här dockan. De lär också ha gjort dockbrudpar. Foto: Siri Hagback.

Tre dockor sover i sina små dockvagnar i Tufvasgården vid Brinkens museum. Foto (bilden ovan), layout: Göran Strömfors

Rullstolen (rollståola)

I MALAX och även i andra delar av Österbotten har rullstolen varit ett vanligt redskap vid framställningen av garn. Den är vackert utskuren och målad när den gets som fästmansgåva eller omålad för att användas ofta.

Vid spinning av ull eller lin lindas den spunna tråden upp på rullen på spinnrockens vingspindel (*flykte*). Den fyllda rullen placeras sedan i rullstolen, som har plats för två till fyra fyllda rullar. Från rullstolens

rullar tvinnas därefter trådarna ihop till två-, tre- eller fyratrådigt garn på spinnrocken.

Om garnet spins motsols (*anschus*) så tvinnas det medsols (*reäschus*). I hemmen har ull, hampa, lin och bomull spunnits och tvinnats och många rullar har funnits i varje husmors ägo.

Text och bilder: **Siri Hagback**

Se även Månadens bild November 2015: [Spinnrocken](#).

Vingspindel (*flykte*).

Rullar för garn för spinnrock och rullstol.

Rullstol för fyra rullar, från 1800-talet. Ommålad.

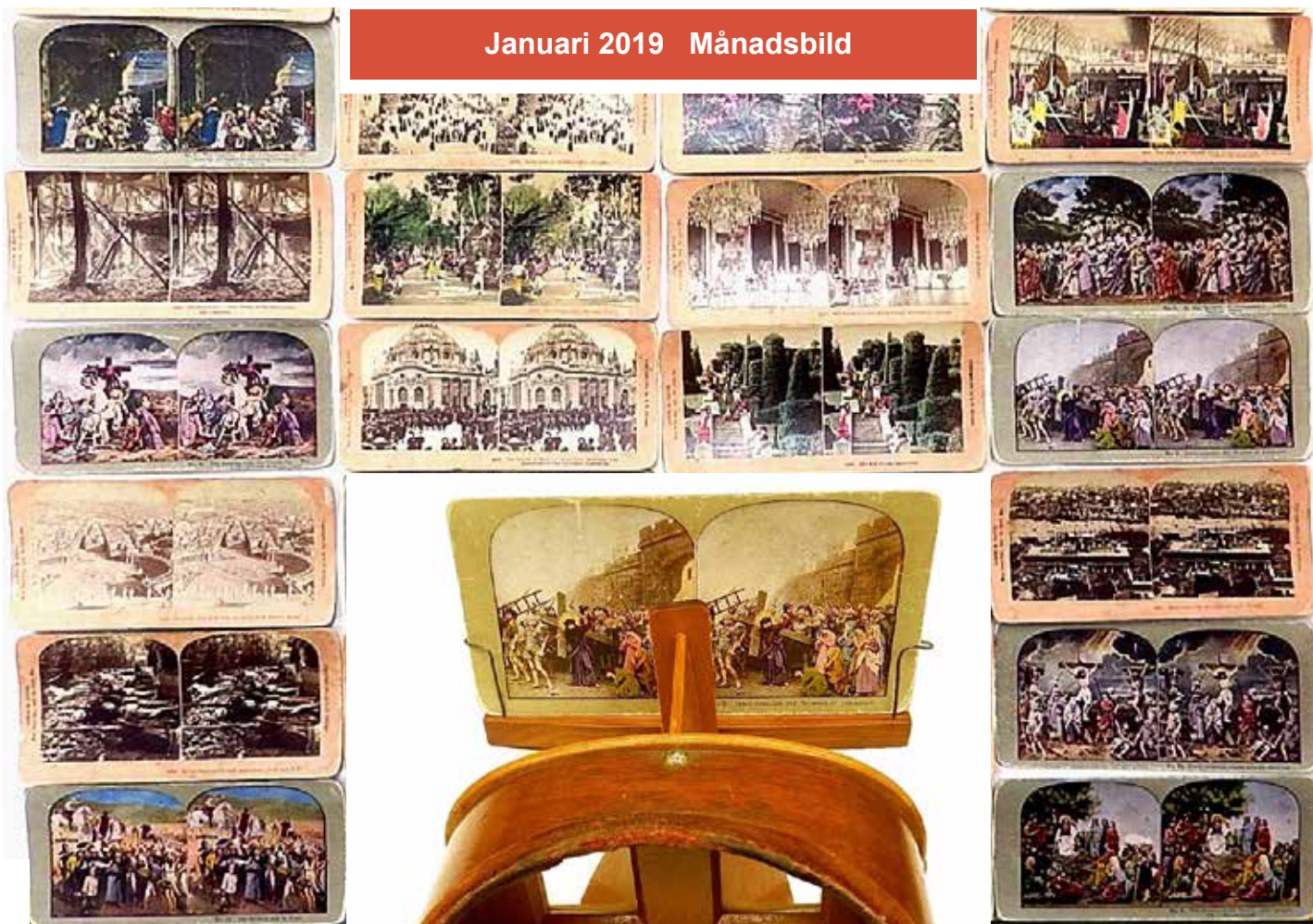

1800–1900-tals rullstol.

Rullstolen med två runda hål och fina dekorationer anses höra till 1700-talet och var fästmansgåva. Även sedd underifrån.

Till stereoskopet i Brinkens museum hör ett femtiotal stereobilder av vilka några exempel visas här. De flesta bilder är märkta "James M. Davis, New York City" och är alltså originalbilder som följt med vid köpet av stereoskopet. I bildsamlingen finns också ett antal omärkta bilder med religiösa motiv.

Stereoskopet har tillhört **Johannes** och **Matilda Holmlund** i Malax. De hade med sig stereoskopet och bildsamlingen när de återvände från USA till Malax omkring år 1908. Deras barnbarn **Hedvig Lidman** har donerat sina morföräldrars stereoskop till Brinkens museum.

Redan 1885 finns det ofta annonser i Vasabladet och Wasa tidning om "Stereoskop med öfver 600 olika taflor i olika genrer" till salu.

Stereoskopet

I SLUTET AV 1800-TALET och långt in på 1900-talet var det mycket populärt bland både vuxna och barn att titta på s.k. stereobilder genom ett stereoskop. Fotografierna, stereobilderna, är två hopsatta bilder med samma motiv avsedda att placeras i stereoskopets bildhållare.

När man tittar på bilderna genom stereoskopets två objektiv ser vänstra ögat endast den vänstra bilden i bildhållaren och högra ögat endast den högra bilden eftersom stereoskopet har en skiljevägg i synfältet mellan objektiven och bildhållaren. I tittarens ögon förenas de två bilderna till endast en bild som ger ett tredimensionellt synintryck.

Avståndet mellan människans ögon gör att vi alltid ser föremål ur två olika vinklar och på så vis uppfattar djup. Stereoskopet skapar en illusion av avstånd och djup i bilderna genom att visa samma motiv ur två vinklar – en för varje öga.

Den engelska vetenskapsmannen och uppfinnaren **Charles Wheatstone** (1802–1875) anses vara den tredimensionella bildens fader. År 1838 konstruerade han

en optisk anordning som kunde visa bilder med en illusion av djup i bilden. Han kallade anordningen **stereoskop**.

I takt med fotografiens snabba utveckling i slutet på 1800-talet började också stereobilder produceras och säljas i stora upplagor tillsammans med olika typer av

stereoskop. Motiven fotograferades med en stereokamera som tog två parallella bilder genom två objektiv. Avståndet mellan kamerans objektiv är drygt 6 cm, motsvarande normalt ögonavstånd, vilket även är avståndet mellan stereoskopens objektiv.

Stereoskopet som finns i arkivet vid Brinkens museum är sannolikt tillverkat i början på 1900-talet. **James M. Davis** i USA fick patent på denna typ av stereoskop år 1883 under varunamnet *The "Saturn" Scope*.

Håkan Genberg